

MUSTAFA QULİYEVİN ƏƏBİ İRSİNDƏ TEATR MƏSƏLƏLƏRİ

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются театральные взгляды известного азербайджанского публициста Мустафы Гулиева.

Ключевые слова: театр, произведение, драматургия, сцена, статьи, критика.

SUMMARY

This article discusses the theatrical views of a famous Azerbaijani publicist Mustafa Guliyev.

Key words: theater, work, dramaturgy, stage, articles, criticism.

Mustafa Quliyev 1920-ci ildə maarif komissarı kimi işləsə və incəsənət məsələləri ilə məşğul olsa da, onun teatrın nəzəri məsələləri sahəsindəki fəaliyyəti yalnız 1927-ci ildən başlayır. Həmin ildən tə 30-cu illərin əvvəllərində o teatrşünaslıq sahəsində çalışan ən məhsuldar tənqidçi və teatr nəzəriyyəçilərindən biri olmuşdur. Mübahisəsiz demək olar ki, bu sahədəki fəaliyyəti müddətində M.Quliyev teatrın elə bir problemi olmadığını ki, ona toxunmamış olsun [1]. Onun teatrşünaslıq fəaliyyəti Azərbaycan teatrının 1926-cı ildən sonra "Dövlət Türk Akademik teatri" adlanmasından dərəcəyə təsadüf edir.

İnqilabın ilk illərində belə bir teatrın yaranması həyatı zərurətdən doğmuşdu. Bu teatr sənəti sahəsində irəliyə atılmış yeni bir addım idi. Başqa sözlə desək teatr sənətində inqilab idi. Dövrün inqilabi ideyalarını bu yolla kütlələrə aşılamaq, onlarda ruh yüksəkliyi yaratmaq, quruculuq illərində zəhmətkeş adamları əmək və həyatda yeni qələbələrə səsləmək o zamanı DÖVRÜN tələblərinə çox müvafiq DƏ uyğun idi.

Ancaq elə bir vaxt gəlib, çatdı ki, "Tənqid və Təbliğ" teatrı öz ƏVVƏLKI əhəmiyyətini itirməyə başladı. ÇÜNKİ bu teatrın seçdiyi TƏSVİR vasitələri, oynadığı kiçik formalar artıq tamaşaçını təmin etmirdi. DÖVR, zaman daha yeni bir teatrın yaranmasını tələb edirdi. 1925-ci ildə belə bir teatr yarandı. Bu "İşçi və KƏNDLİ" teatrı idi. Yeni teatr "Tənqid və təbliğ" teatrından fərqli olaraq, tənqid və təbliğ vədlərini aşaraq, əsl sənət yoluna çıxırdı. Sənətin tələb etdiyi yaradıcılıq imkanlarından istifadəyə başlayırdı. Yeni teatr ÜÇÜN də repertuar zənginliyi əsas, həlledici məsələ idi. Teatrın ətrafına toplaşmış təcrübəli aktyor kollektivi səhnədə səmali CƏHƏT əsərlərinin göstərilməsinə can atırdı. O DÖVRDƏ teatr kollektivinin tərkibinə Kazım Ziya, Əhməd Salahlı, Cavadov, Məğfurə xanım kimi GÜCLÜ aktyorlar daxildi. Üslub sahəsində teatr əsasən rus teatrlarına arxalanırdı. Həm Meyxold və HƏM də Stanislavski prinsiplərindən eyni müvəffəqiyyətlə istifadə edirdi. O zaman "İşçi və Kəndli" teatrında başında duran M.S.Əfəndiyev ÖZÜNÜN "Proletar teatrosu uğrunda" adlı kitabında [4] İşçi-kəndli teatrının profilini müəyyənləşdirməyə çalışaraq, göstərirdi ki, teatr hər iki teatr cərəyanından öz əsas ana xəttinə uyğun olan ÜNSÜRLƏRİ seçib qəbul edirdi. Bu, gənc teatrın əsasən "sol" teatr" yəni Meyxoldçu teatr adlandırılan bəzi tənqidçilərə cavab idi.

Ancaq bir həqiqət vardı ki, İşçi-kəndli teatrı öz fəaliyyətini həyatı inqilabi şəkildə dəyişmənin aktual vəzifələri ilə, yeni cəmiyyət quruculuğu ilə möhkəm bağlı olan pyeslərsiz TƏSƏVVÜR ETMİRDİ". Bunu biz teatrın "Tufan" "Casus" "Dekabristlər" və başqa müvəffəqiyyətli tamaşalarında görə bilərdik. Lakin bunlarla belə İşçi-kəndli teatrı da müasir teatr qarşısında duran estetik problemlərin həllində aciz idi. Zaman əsl sənət zirvələrinə yüksələ bilən akademik bir teatrın yaradılması zərurətini irəli sürürdü.

M.Quliyev həmin illərdə teatr və sənət inkişafına aid məqalələrində bu zərurəti **döna-döna** qeyd edirdi. 1926-cı ildən Azərbaycan Dövlət teatrı Dövlət türk akademik teatri adlanmağa başladı. Həmin vaxtdan işçi-kəndli teatrı ilə akademik TEATRIN ARASINDA BİR NÖV yaradıcılıq mübahisəsi başlayır. Bu əslində hər iki teatrın gələcək inkişafı üçün **tarixi** bir zərurət **oldu**. Çünki iki müxtəlif teatr cərəyanları arasında mübarizə milli səhnə sənətinin zidd qütblərə bölünməsinə gətirib, çıxarmadı. Əksinə nəticə etibarilə teatrların qarşılaşdığı şəkildə bir-birindən öyrənməsinə və respublikada ümumi teatr mədəniyyətinin **yüksəlməsinə** səbəb oldu. Hər iki Azərbaycan teatrının bir-birinə ehtiyacı var idi. Akademik teatrdakı ən yaxşı və qiymətli cəhətlər İşçi-kəndli teatrının zəifliklərini daha aydın görməyə imkan yaradır, gənc kollektivin nailiyyətləri isə, öz növbəsində Akademik teatrın yaradıcılıq fəaliyyətindəki qüsurları və naqisliklərin aradan qaldırılmasına kömək edirdi [2,204].

Bununla belə hər iki teatrın paralel yaşaması o DÖVRDƏ bəzilərini çox narahat edirdi. Onların fikrincə Akademik teatrın İşçi-kəndli teatrı ilə birləşməsi məqsədə daha uyğun olardı.

M.Quliyev bu fikirlə qətiyyətlə razılaşmırdı. Belələrinə cavabən o yazırdı: "Şura Azərbaycanında mədəni yaradıcılıq məsələlərini canlandırmaq ÜÇÜN bizim də akademik, klub, işçi teatrlarımız olmalıdır. TƏƏSÜF etməli ki, bu teatrların mövcudiyətinin zərurəti bizdə layiqincə DÜŞÜNÜLMƏMİŞDİR. BU İL bir neçə yoldaş tərəfindən Akademik teatrosunun işçi teatrosu ilə birləşməsi təklifi nə qədər mümkün və məqsədə uyğun ola bilərdi" [5,15].

M.Quliyev ÖZÜNÜN "Azərbaycan teatr sənəti məsələləri" adlı məqaləsində hər iki teatrın yaşamasının zəruriyyətini çox aydın izah edirdi. Onun fikrincə hər iki teatrın yaşaması Azərbaycan teatr sənətinin çiçəklənməsi ÜÇÜN GÖZƏL şərait və bünövrə ola bilər. M.Quliyev Akademik teatrın yaradılması zərurətindən danışarkən yazırdı: "Bu teatrı əldə etməyə bizi nə vadar etdi: birinci olaraq, Türk Akademik teatrosu bizi Avropa teatr mədəniyyəti ilə birləşdirirdi. Biz Şekspir, Şiller kimi Avropa klassiklərini ata bilmərik. ÇÜNKİ onlar qiymətli keçmiş təşkil edirlər. Bu da yalnız müvafiq səhnə MÜMKÜNATI olan bir teatrosu MÜMKÜN olan şeydir. İkinci olaraq, biz yuxarıda söylədik ki, akademik teatrlarımız keçmişin gözəl ənənələrinin mühafizəçiləridir. Bunların vasitəsilə onlar səhnə sənətini inkişaf etdirdi və onu müasirlik şəraitinə uydurdular. Akademik teatrosu bizə yaxşı əski ənənələri VƏ ƏN yaxşı müasir teatro üsullarını daşıyan bir teatr olduğu ÜÇÜN lazımdır. ÜÇÜNCÜ olaraq, yüksək texniki mədəniyyət sahibi VƏ bilikli bir artist kollektivini yalnız müvafiq səhnə mümkünata olan akademik teatrosunda tərbiyələndirmək olar. Dördüncü olaraq, akademik teatrosu kütləvi teatro deyil" [5,19].

Bununla yanaşı olaraq, o KÜTLƏVİ teatrların da mövcudiyətini lazım bildirdi. Bu məqsədlə də İşçi teatrının akademik teatrla birləşməsi təklifini rədd edərək, onun MÜSTƏQİL bir teatr kimi yaşamasını respublikanın mədəni həyatında MÜHÜM bir hadisə kimi qeyd edirdi. O, yazırdı: "...türk işçi teatrosu geniş işçi və kəndli təbəqələrinin mənfəətini gözəylən KÜTLƏVİ bir teatrosdur.. Bizim İCTMAİ həyatımızı doğruldacaq təbliği propaqanda orqanı haman türk işçi teatrosundan ibarətdir və teatr yaşamağımız [5, 26].

M.Quliyev ÖZÜNÜN sonrakı məqalələrində də hər iki teatrın müstəqil yaradıcılıq yollarını qeyd edərək, bu teatrların qüsurları və nöqsanlarını həmin teatrların konkret yaradıcılıq şəraitindən çıxış edərək, tənqid edirdi. Bu DÖVRDƏ bəzi tənqidçilər məsələyə tamamilə səhv bir cəhbədən yanaşırdılar. Bunlar akademik teatrın qüsurlarını işçi-kəndli teatrının proqramı MÖVQEYİNDƏN çıxış edərək tənqid edirdilər. Guya akademik teatr xəlqlikdən məhrumdur, geniş xalq kütlələrinə yad bir teatr kimi öz tamaşalarını yalnız məhdud təbəqənin ZÖVQÜNƏ uyğun olaraq, göstərməyə çalışır. Görkəmli teatrşünas-əlim C.Cəfətov akademik teatra belə bir cəhbədən yanaşan tənqidçilər sırasında M.Quliyevi də daxil edirdi. Ey əlbəttə ədalətsizlikdir. Həqiqətdə isə M.Quliyev Meyxold teatrını müdafiə etməklə, onun qüsurlarına heç də göz yummurdu. Əksinə Azərbaycan teatrı barəsindəki məqalələrində həmişə məsləhət görürdü ki, təkcə Meyxold üslubu bizim teatrlarımız ÜÇÜN yeganə üslub ola bilməz. Məsələn M.F. Axundovun "Hacı Qara" komediyasını Meyxoldda yaxın bir üslubda tamaşaya qoymuş Azərbaycan teatr məktəbinin yaradıcılıq kollektivini ona görə tənqid edilirdi ki, onlar bu

komediyanın quruluşunda realizmdən uzaqlaşmışdılar. O yazırdı: "Halbuki, bu pyes akademik türk teatrosunun realiz quruluşunda böyük maraqla tamaşa edilir" [5,33]. M.Quliyev "Azərbaycan teatro sənəti məsələləri" məqaləsində teatrlarımızın müasir DÖVRDƏ mövcud teatr üslublarından hansına meyl etməsindən danışarkən, BÜTÜN aydınlığı ilə göstərir ki, nə bədii teatrların VƏ NƏ də Meyerxold teatrının yolu bizim teatrlar ÜÇÜN yaradıcılıq yolu ola bilməz. Bunun əvəzində o məsləhət bilirdi ki, hər iki teatrın bir-birinə yaxınlaşmasından doğan orta XƏTTƏ ÜSTÜNLÜK VERİLSİN. Başqa sözlə desək, Meyerxold teatrının biliyi və dinamikliyi, bədaiə teatrların realizmi bizim teatrlar ÜÇÜN əsas götürülməlidir. Meyerxold teatrına rəğbət heç də M.Quliyevin meyerxolçuluğa qapanması demək deyildi. Quliyevin SƏHVI İSƏ tamamilə bambaşqa idi. O iddia edirdi ki, biz orijinal əsərləri tamaşaya qoyarkən MÜTLƏQ realizm üslubuna riayət etməliyik. Tərcümə edilmiş əsərlərə gəldikdə isə onların quruluşu ÜÇÜN hər halda Meyerxold teatrosunun üsullarından istifadə etmək lazımdır [5,37].

Bu M.Quliyevin səhnə əsərlərinin tamaşaya qoyulmasına münasibətdə aydın bir ziddiyyət idi. Bir tərəfdən Azərbaycan səhnəsi ÜÇÜN hər iki teatr sisteminin birləşməsindən doğan ümumi bir xətt, o biri tərəfdənsə orijinal və tərcümə əsərlərinin ayrı-ayrılıqda müxtəlif üsullarda tamaşaya qoyulması. Belə bir sərbətsizliğin əsas səbəbi o idi ki, M.Quliyev ayrı-ayrı tərcümə əsərlərinin geniş tamaşaçı çata bilməyəcəyindən ehtiyat edirdi. Buna görə də həmin əsərlərin əlavə səhnə vasitələri ilə stilizasiya edilməsi zəruriyyətini irəli sürürdü. Sanki bu vasitələrlə hətta dünya klassiklərini də sadə kütlələrə daha asanlıqla çatdırmaq olar.

Bir teatrşünas kimi M.Quliyevin təhlili metodunda bir cəhətdə qeyd edilməlidir. Onun ayrı-ayrı teatr tamaşaları barədə yazdığı məqalələrdə heç zaman tamaşanın ümumi araşdırılmasına rast gəlmirik. Xüsusilə aktyorların oyunu barədə, rejissor işinin uğurları barədə ya heç deyilmir ya da çox qısa ötəri qeydlər olurdu. O teatr tamaşaları barədə yazdığı məqalələrdə daha çox ədəbiyyatşünas kimi çıxış edir. Əsərin ümumi təhlilini verməklə kifayətlənərək tamaşanın ümumi təsiri ÜSTÜNDƏN atdayıb, keçir. Teatr və səhnə haqqında fikirlərini yalnız teatrın ümumi məsələlərinə hesr edilmiş məqalələrində şərh VƏ inkişaf etdirirdi.

Bununla belə, Azərbaycan səhnəsinin taleyi onu həmişə düşündürmüş, ədəbiyyat və teatr sahəsindən aralanıb, partiya işinə keçəndək, Azərbaycan mədəniyyətinin, Azərbaycan incəsənəti və ədəbiyyatının mühüm problemləri ilə həmişə yaxından məşğul olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev N., Quliyev V. "Komissar və tənqidçi". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 30 dekabr, 1984-cü il.
2. Cəfərov C. "Azərbaycan teatri", Bakı, 1974-cü il.
3. Səfərov C. "Azərbaycan dram teatri", Bakı, 1959-cu il
4. Əfəndiyev M. "Proletar teatrosu uğrunda", Bakı, 1957-ci il.
5. Quliyev M. "Azərbaycanda teatr sənəti məsələləri", "Maarif və mədəniyyət" jurnalı, 1926 - cı il, № 8.